

LA MEMÒRIA SOTERRADA DE LA GUERRA CIVIL

GIRONA TÉ DOTZE FOSSES OFICIALS DE LES 179 QUE HI HA A CATALUNYA, PERÒ CAP REUNEIX ELS REQUISITS LEGALS PER SER EXHUMADA

Segons el mapa oficial, a la demarcació de Girona hi ha dotze fosses; cap, però, compleix els requisits per ser exhumada. Setanta anys després de la fi de la Guerra Civil i trenta des de la restitució de la democràcia, la Generalitat aprovarà la Llei de fosses per localitzar i dignificar tots els enterraments irregulars que encara hi ha escampats per Catalunya. D'aquesta manera, l'Administració pública pren el relleu d'una tasca iniciada fa anys per diverses associacions i particulars i la converteix en un deure col·lectiu.

JOAN PLA > TEXT I FOTOS

El mes de juny passat la Generalitat, l'Associació per la Recuperació de la Memòria Històrica de Catalunya i els ajuntaments de Gurb i de Gavà van signar un conveni per exhumar una fossa localitzada al municipi osonenc de la qual es tenia la certesa que contenia entre altres els cossos de quatre soldats de Gavà morts el gener del 1939. Els familiars feia més de cinquanta anys que en reclamaven l'exhumació. Un equip format per tècnics de la Universitat Autònoma de Barcelona, la Universitat de Barcelona i també de l'Institut de Medicina Legal de Catalunya van exhumar aquell mes les restes de tretze soldats i des d'aleshores les han estat analitzant per determinar-ne la identitat. Un cop se sàpiga –està previst que sigui durant aquest mes o el següent–, seran enterrats d'acord amb la voluntat de les famílies: tres al cementiri de Gavà i l'altre al de Gurb, on tam-

bé es dipositaran les restes dels que no es puguin identificar. Aquesta exhumació ha servit de prova pilot per establir el protocol d'actuació que recollirà la Llei sobre la localització i identificació de les persones desaparegudes durant la Guerra Civil i la dictadura franquista, l'aprovació de la qual està prevista per abans d'acabar l'any. En els treballs sobre les restes de Gurb, que han inclòs anàlisis d'ADN i una combinació de tècniques forenses i arqueològiques, hi hauran participat uns trenta investigadors. Fer el mateix amb totes les fosses de Catalunya seria «impossible», segons Assumpció Malgosa, doctora en antropologia física de la UAB i coordinadora d'aquella exhumació: «Si no se'n té cap evidència, la principal feina,

que és la identificació i el retorn de les restes a les famílies, no es podrà fer». La Llei preveu una comissió que serà l'encarregada de decidir quines fosses s'exhumaran i quines no. Un dels requisits per fer-ho serà, a més de tenir proves fidedignes de la seva existència, que ho reclamin familiars o bé una associació sense afany de lucre dedicada a la recuperació de la memòria històrica. Cap de les fosses localitzades a Girona compleix de moment aquestes condicions.

Abans de l'estiu, en el discurs de defensa del projecte de llei que va fer el conseller Joan Saura al Parlament després de l'esmena a la totalitat presentada pel PP –que va ser rebutjada per 118 vots en contra i 14 a favor–, el conseller va afirmar que la prioritat de la llei és «dignificar, senyalitzar i recuperar les fosses com a espais de memòria». Al llarg dels últims mesos Saura ha insistit en diverses ocasions que, d'acord amb la Llei, s'obriran poques fosses.

Per obrir una fossa cal que ho reclamin els familiars o una associació dedicada a la memòria històrica

>> *Cementiri de Garrigàs.*

El mapa de la Generalitat

L'abril passat la Generalitat va fer públic un mapa que comptabilitza 179 fosses a Catalunya, dotze de les quals a Girona. En la presentació, la responsable de la Unitat de Desapareguts i Fosses Comunes de la Direcció General de la Memòria Democràtica de la Generalitat, la historiadora Queralt Solé, va destacar que es tracta d'un mapa no definitiu a l'espera de ser enriquit per aportacions de la societat. Solé és autora d'un llibre extens i profund sobre el tema, fruit de la seva tesi doctoral (*Els morts clandestins. Les fosses comunes de la Guerra Civil a Catalunya*). Set dècades després d'aquelles inhumacions, quatre de les quals en una dictadura que reprimia una part de la memòria, és molt difícil trobar-ne informació més enllà de la memòria oral.

El mapa classifica les fosses comunes segons si es troben dins o fora d'un cementiri i, al mateix temps, segons si estan confirmades per fonts documentals o si la seva existència només és probable.

Fosses fora de cementiri

Si ens cenyim a les dels municipis gironins, vuit són dins de cementiris i quatre fora. D'aquestes últimes, només una, la de Cassà de la Selva, està confirmada. Es tracta d'una fossa individual, «la tomba del soldat desconegut», tal com l'anomenen els cassanencs, i està situada al marge del camí de cal Porrer, paral·lel a la carretera que va d'aquest poble fins a la Bisbal d'Empordà. Tot i que se'n coneixen poques dades, és un túmul que forma part de la memòria col·lectiva del poble. La història més habitual que se n'explica és que es tracta d'un soldat republicà que, durant la retirada de les tropes, es va quedar voluntàriament en un punt estratègic –un cim des d'on es controla la carretera de Llagostera– per interrompre

pre l'avanç dels rebels. Es diu que sol i amb una metralladora va ser capaç de parar l'exèrcit enemic durant un dia, fins que els *nacionals* el van envoltar. Mai no ha rebut cap intervenció oficial, però sí l'atenció de molts particulars del poble que al llarg dels anys hi han portat flors i tret les males herbes. Va esdevenir un símbol per a famílies del poble que havien sofert alguna pèrdua a la guerra. Hi ha qui diu que es tractava d'un brigadista internacional, però, segons la hipòtesi exposada en el

El primer precedent és l'exhumació de fosses feta per la Generalitat republicana el 1937

El destí dels soldats de Salamina

Els cadàvers de la cinquantena de presoners afins al bàndol *nacional* que no van tenir la sort de sobreviure com Rafael Sánchez Mazas, protagonista de la novel·la de Javier Cercas, a l'afusellament que va tenir lloc al santuari del Collell el 30 de gener del 1939, van quedar a la intempèrie fins que al cap d'uns dies, quan ja havia arribat l'exèrcit *nacional*, els familiars els van anar a recollir per enterrar-los als seus llocs d'origen. A l'indret de l'afusellament es va alçar un monument amb l'habitual inscripció «Caídos por Dios y por la Patria».

Pel que fa als milicians republicans que es van quedar al santuari, van morir tots en l'assalt que es va produir al principi de febrer, en què van arribar les tropes rebels, i van ser enterrats en dues fosses comunes en una pineda al nord del santuari assenyalades amb dues creus de fusta. Els *nacionals* van inhumar les restes de 48 soldats cobrint-les amb mantes perquè les granades havien destrossat els cossos. Així ho explica el capità d'infanteria Juan Maynar, que va dirigir l'assalt, en un llibre que va escriure el 2002 sobre aquells fets, ressenyat pel director de l'Arxiu Comarcal de la Garrotxa, Antoni Mayans, al número 9 del butlletí *El Cartipàs*. El 17 de març del 1959 van ser exhumades les restes d'uns vint soldats i van ser traslladades al Valle de los Caídos. Segons una carta de l'alcalde de l'època de Sant Miquel de Campmajor, es tractava d'aquells soldats republicans, però no hi ha informació de què va passar amb els restants, si és que realment eren 48 els que van ser inhumats.

número 8 de la revista *Gavarres* a partir d'un testimoni, es tractava d'un soldat republicà de cognom Ferrer. Segons un altre veí, l'uròleg jubilat Josep Maria Olivé, la història del soldat voluntari té poca credibilitat; ell, en canvi, recorda vivament la situació d'una altra fossa a uns cinquanta metres de l'esmentada, també individual i al marge del mateix camí, amagada entre gatoses i ortigues. D'aquesta, casualment, també només en queda el cognom del soldat: Domènec. «Però no sé si n'era el nom o el cognom», explica Olivé, tot recordant el matí del 2 de novembre del 1939, en què es va topar amb dues dones del poble que portaven flors a aquesta tomba.

Pel que fa a les que no estan confirmades, la més improbable és la de Rabós, ja que segons la informació de la Generalitat hauria de contenir les restes de vuitanta cossos, però ni els veïns de més edat, ni fonts de l'Ajuntament no en tenen cap constància. On sí que n'hi ha, almenys en forma de memòria oral, és als altres dos municipis de l'Alt Empordà que apareixen al mapa en la categoria de fosses fora de cementiri: Garrigàs i Ventalló. Pel que fa al primer,

el veí Lluís Camps –excalde de Palau de Santa Eulàlia– explica que durant la retirada l'exèrcit *nacional* va acorralar uns dinou soldats a Arenys d'Empordà, on van ser afusellats i enterrats sota un empedrat davant de l'església de Sant Sadurní. A més, segons l'alcalde de Garrigàs, Josep Masoliver, al cementiri municipal, «entrant, a l'esquerra, sota una cambra que antigament es feia servir per fer autòpsies», hi ha enterrats els cossos d'uns vuit soldats republicans. «Tots eren forasters i no n'hi ha cap registre, l'únic que en queda és la memòria de la gent gran», hi afegeix. El mateix passa a Ventalló, on dos veïns del poble, Joan Sala i Josep Pagès, coincideixen a situar una fossa al Camp del Molí, al costat de la soca d'un pollancre sec. Es tracta d'«entre dos i cinc» civils que es retiraven cap a França i que van morir metrallats pels avions. La fossa és enmig d'un canyissar, just al costat de la carretera C-31 que va cap a Figueres. El tinent d'alcalde de Ventalló, Salvi Puigbert, adverteix que les restes podrien haver desaparegut, ja que, a més de les obres d'un pont, aquells terrenys van patir unes fortes riuades el 1987.

>> A l'esquerra, empedrat davant de l'església de Sant Sadurní d'Arenys d'Empordà, on hi ha inhumats uns 19 soldats republicans. A sobre, una metgessa forense pren notes a la fossa de Gurb.

Fosses dins de cementiri

Tret del cas de Girona i de Sant Feliu de Guíxols, no hi ha gaire informació de les fosses comunes ubicades dins de cementiris gironins. És possible que amb el pas dels anys hagin desaparegut, és a dir, o bé que ja ningú no recordi on són o bé que un cop acabada la guerra els familiars haguessin anat enterrant els parents de mica en mica. Sembla que això últim és el que va passar a Figueres, on van morir 205 persones a causa dels bombardeigs. De bon primer van ser inhumats en fosses comunes al cementiri, però més tard van ser exhumats i enterrats pels familiars, segons va assegurar l'alcalde de la ciutat al governador civil en una carta del 1958. Respecte a la de Maçanet de la Selva, el president del Taller d'Història d'aquesta localitat, Juli Campeny, explica que, segons diverses consultes fetes a gent gran del poble, al principi de la guerra es van inhumar els cossos d'unes vint persones al cementiri, «entrant, a l'esquerra, on ara hi ha un parterre». No se'n sap res més. A Banyoles i a Olot s'hi van instal·lar hospitals militars, centres que natu-

ralment van produir baixes. Qui ha investigat més sobre aquest assumpte ha estat l'historiador Carles Hervás Puyal en la seva tesi doctoral *Sanitat a Catalunya durant la República i la Guerra Civil* (2005). Al registre de defuncions de Banyoles, hi consten els noms d'almenys cinquanta morts a la Clínica Militar, ubicada al monestir de Sant Esteve durant la guerra, però no se sap on foren enterrades, tot i que és d'espe-

El règim es va emportar de Girona al Valle de los Caídos les restes d'unes 158 persones, la majoria soldats republicans, i només sis d'identificades

rar que fos al cementiri. La bibliografia referent a Olot és més abundant sobretot gràcies a l'historiador olotí Jordi Pujiula, però tampoc no se sap on degueren ser inhumats els seixanta morts que més o menys hi van haver als hospitals i que no eren veïns de la ciutat. El mateix passa amb la Jonquera. És ben possible que hi haguessin baixes entre la multitud que va marxar cap a l'exili al final de la guerra, però es desconeix on van acabar; en menys d'un mes, entre el gener i el febrer del 1939, van creuar la frontera prop de mig milió de persones. Pel que fa a Ribes de Freser, la bibliografia existent i una carta de l'alcalde de 1958 coincideixen a situar la xifra de morts inhumats al cementiri en una vuitantena, però s'ignora el lloc exacte. Segons l'esmentada carta, els morts procedien dels hospitals de sang instal·lats a Aigües de Ribes i a Núria; 43 havien mort per ferides de guerra i 41 per malaltia.

A Sant Feliu de Guíxols, en canvi, les baixes van ser del bàndol *nacional*, i això va fer que se senyalitzessin bé els cossos i que n'hagi perviscut la identitat, que es conserva, entre altres

Trasllat de restes al Valle de los Caídos

Informació recollida a partir del lligall 2884 del Fons del Govern Civil, Arxiu Històric de Girona

C: Caixa col·lectiva

I: Caixa individual

(nombre de cossos i, si es coneix, identitat)

- Amer** 1 C (14) Restes de 14 soldats republicans morts durant l'entrada de l'exèrcit *nacional* al poble, el 6 i 7 de febrer del 1939. Val a dir que les xifres que va donar el governador civil a Madrid i les de l'alcalde de Sant Gregori en l'acta d'exhumació (17-03-1959) no coincideixen: mentre que per al primer es tractava de les restes de 22 soldats, per al segon eren 14 (s'han considerat més fiables aquestes últimes). També s'ha d'esmentar el trasllat d'un veí d'Amer, Juan Blanquera Roquer, des del cementiri Valmadrid de Saragossa; aquest trasllat, demanat pel seu germà José, però, no està confirmat.
- Bolvir** 1 I | Data de la mort: octubre 1936. Considerat «inmolado».
- Cabanelles** 1 I | Un desconegut mort a trets al Pont de can Gomà el 15-08-36, enterrat al cementiri de Queixàs (carta de l'alcalde del 13-06-1958). Exhumat el 16-03-1959.
- Celrà** 1 C (3) Tres desconeguts trobats morts a les rodalies. Exhumats el 17-03-1959.
- Ger** 1 C (3) Segons carta de l'alcalde, el dia de l'exhumació (18-03-1959) només van aparèixer 3 cossos dels 4 que comptaven trobar. En una carta anterior, del 12-06-58, informava de la localització:
– Un cadàver inhumat el 10 o 11 de febrer de 1939, a uns 5 metres a l'esquerra del quilòmetre 7 de la carretera que va de Ger a Meranges.
– Dos cadàvers inhumats a l'indret conegut com «Les Collades [...], a una mitja hora del poble». A més, informava d'un quart cos que en ser exhumat no va aparèixer: inhumat el 10 o 11 de febrer de 1939 al camp de «Segon», propietat de Joan Oliu Martí.
- L'Escala** 1 C (3) Tres desconeguts exhumats del cementiri de Sant Martí d'Empúries el 14-06-58, segons carta de l'alcalde de la mateixa data. Segons informació de la Guàrdia Civil, n'hi havia d'haver hagut 22.
- Figueres** 1 I (José Maria Figas) Sembla que natural de Barcelona, era farmacèutic a Agullana i va ser assassinat el 14-09-1936 al castell de Sant Ferran de Figueres.
- Garrigoles** 1 I Sense informació
- Girona** 2 I (-Moisés Hernandez Herrero -Francisco Aranda Ribers) De les sis autoritzacions que hi va haver per traslladar restes del cementiri de Girona al Valle de los Caídos, només es van trobar els cossos de dues persones:
– Francisco Aranda Ribera, nascut a San Vicente de Alcántara (Badajoz), mort el 20-08-1936 a la cruïlla de la carretera de Caldes de Malavella amb la de Barcelona, «sepultado en un charco y tapado con juncos», i posteriorment enterrat al cementiri de Girona, segons carta de la seva dona, Catalina Mateu Oliva, veïna de Girona.
– Moisés Hernández Herrero, nascut a Saucelle (Salamanca), era guàrdia civil i va ser assassinat al castell de Sant Julià de Ramis el 19-02-1937 després de ser detingut quan intentava creuar la frontera; segons carta de la seva dona en què autoritzava el trasllat del seu marit i també el dels seus dos fills, Benjamín i Manuel Hernández Vacas, inhumats al cementiri de Tortellà el febrer del 1937. El trasllat dels fills, però, no va ser possible, ja que es trobaven en una fossa comuna i els familiars dels altres enterrats no van donar permís per fer l'exhumació.
- Lloret de Mar** 1 C (2) Dos cossos de soldats republicans inhumats el febrer de 1939, dels quals només se'n coneixien aquestes dades (segons carta de l'alcalde de 10-06-1958):
– Desconegut d'uns 40 anys mort d'un tret de bala al cap, portava un abric amb les inicials J. B. i un salconduit que deia: «Albacete: lleve en el coche este camarada, háganle sitio como sea. En campaña, 21-01-39».
– Desconegut d'uns 35 anys, amb un tatuatge al braç: «S. B. año 1984» i un altre «debajo de la tetilla derecha figurando el busto de una mujer. Presenta un balazo en el costado izquierdo sin salida».
- Pardines** 1 C (9) Restes de 9 soldats, segurament republicans, exhumats el 16-03-191959 a l'indret conegut com Pla Martí. L'exhumació de les restes d'un altre soldat, en aquest cas del bàndol *nacional* i identificat com a José Capdevila Puig, flequer de la Pobla de Lillet, va ser infructuosa (es creia que era a la Devesa d'en Bach, prop d'un torrent en un camp de Can Barratort, però no s'hi va trobar res).
- Queixans** 1 C (2) En una fossa del cementiri, dos desconeguts «asesinados por la horda roja en 1936»; a un altre lloc del cementiri, «joven que fue asesinado al intentar evadirse de la zona roja, en 1938» (segons carta de l'alcalde, datada el 12-06-1958).
- Ripoll** 1 C (2) Restes de dos «oldados desconocidos» exhumats en un «despoblado», segons acta d'exhumació (16-03-1959). En una carta anterior, del 13-06-58, s'especificava que els terrenys on hi havia aquestes dues fosses individuals eren a les finques conegudes com el Puig i Ca l'Abuelo.

des de Girona el 23 de març del 1959

Sant Feliu de Guíxols 1 I (Victoriano Jesús Vélez) Un soldat *nacional* anomenat Victoriano Jesús Vélez, natural de Las Palmas de Gran Canaria, mort el 05-02-1939. Els familiars van sol·licitar el trasllat a través del governador civil canari.

Sant Ferriol 1 I Segons carta de l'alcalde (11-06-1958), es tractava de les restes d'un soldat desconegut, d'uns 25 anys, presumiblement republicà, mort al Pla de Fares l'11-02-1939 i enterrat al cementiri de Fares en una fossa comuna amb 4 cossos identificats més (registrat al Jutjat de Pau i Registre de defuncions).

Sant Gregori 1 C (22) Restes de 22 desconeguts, soldats republicans morts durant el combat en l'entrada de l'exèrcit *nacional*, segons l'acta de l'exhumació que es va fer al cementiri de Sant Gregori el 17-03-1959.

Sant Julià de Ramis 1 C (3) Restes de tres persones que es trobaven inhumades en tres llocs diferents, tots a prop de la carretera general de Madrid a França, concretament, i segons carta de l'alcalde datada del 14-06-1958:

- km 733 costat esquerre: un desconegut enterrat en un petit canyar a Can Xambrot del Terri, davant del pont de la fàbrica Productors Químicos.
- km 730: al costat de can Tulsà, del veïnat de la Garriga, «un hombre que resultó muerto con motivo de la retirada de los rojos».
- km 733: a 30 metres costat dret de la carretera, al final d'un camp propietat de José Puig Caballé.

Sant Martí de Llémena 1 C (6) Restes de sis desconeguts, soldats republicans morts el 06-02-1939 «en combate», i inhumats al barri de les Serres (carta de l'alcalde del 17-03-1959).

Sarrià de Ter 1 I Un desconegut mort entre el 3 i el 6 de febrer del 1939, inhumat al paratge Camí del Mort de Sarrià de Dalt (segons l'acta d'exhumació, datada el 17-03-1959).

La Tallada d'Empordà 1 C (7) Set, segons llibre de Queralt Solé, p. 85. En l'acta d'exhumació no se n'especifica la quantitat.

Terrades 1 C (32) Contenia les restes de 32 persones (31 homes i una dona), segons carta de l'alcalde (12-06-1958). Exhumats d'una fossa comuna situada a 30 metres al nord de la carretera de Figueres a Albanyà, dins d'un camp de conreu conegut com la Murga, propietat de Maria Albroses Batlle. L'alcalde també explicava com es va produir la mort:

«Convertida la Iglesia parroquial de este pueblo en polvorín por los elementos del Frente Popular, en la noche del 7 al 8 de febrero de 1.939 en su huida a Francia, prendieron fuego a dicho lugar reduciéndolo a escombros; y se dice, que en aquellos momentos circulaba por la referida carretera muy próxima a la Iglesia un camión en el cual iban las personas citadas». Al final acaba: «[...] y se dice que la documentación y objetos personales que llevaban las respectivas víctimas se entregaron a un Jefe del Ejército Nacional».

Tortellà 1 I (José Estebanell Ventura) Contenia les restes de José Estebanell Ventura, nascut a Tortellà el 1903 i assassinat i inhumat el 03-12-1936 en un revolt de la carretera que va de Mieres a Santa Pau. Restes traslladades al cementiri de Tortellà el 1939.

Toses 1 C (11) Restes d'onze cossos, inhumats a Toses el 12-06-1938. Segons carta de l'alcalde del 16-03-1959, dia de l'exhumació. En aquest mateix cementiri hi havia les restes identificades de sis morts per republicans, que no van ser traslladades en no aconseguir-se permís dels familiars.

Vilademuls 1 I (Fernando Ribas Brunet) Contenia les restes de Fernando Ribas Brunet, natural de Roses i «maestro nacional» de Vilabertran. Inhumat al cementiri de Vilafreser (Vilademuls) el 09-08-36.

Viladrau 1 C (6 aprox.) Indeterminat (menys de 8). En l'acta d'exhumació l'alcalde diu que no es van trobar totes les restes de les vuit previstes, però no especifica quantes (18-03-1959). En tot cas, en la carta de 14-06-58 relatava que hi havia cinc fosses amb vuit cossos no identificats:

- Tres cossos inhumats a prop de la casa «Bos» o «Bes».
- Un a prop de la casa Paumoliné.
- Un a prop del Garaje Molins.
- Un al pont del Mostacho, a la carretera Viladrau-Arbúcies.
- Dos al cementiri.

llocs, a l'Arxiu Municipal. Al principi de febrer, entre Fenals i Calonge, una emboscada dels republicans contra les tropes de las Flechas Azules va provocar almenys 34 morts entre aquests últims. Van ser inhumats al cementiri amb una ampolla al costat de cada cadàver indicant-ne el nom. El 1940 i 1941, set d'ells, de nacionalitat italiana, van ser traslladats a un monument funerari del cementiri de Fraga.

Finalment cal distingir d'entre totes aquestes la que hi havia al cementiri de Girona i que, com passa amb les altres tres capitals provincials catalanes, procedien en bona part dels consells de guerra sumaríssims celebrats segons la «legalitat» franquista una vegada acabada la guerra. Al cementiri municipal de Girona hi ha les restes d'unes 520 persones que van ser executades per motius polítics entre els anys 1939 i 1945. A mesura que eren afusellats, els cossos s'enterraven en una fossa comuna, lloc on van raure durant quaranta anys, fins que el 1981 el primer Ajuntament democràtic de la ciutat va dignificar les restes traslladant-les a una zona rehabilitada del cementiri, perpendicular al passeig central. Tot i això, l'Associació de Represaliats pel Franquisme, presidida per Aïda Lorenzo i amb seu a Figueres, col·labora des de fa uns cinc anys amb l'Ajuntament de la ciutat per comple-

tar la senyalització de les tombes, ja que hi falten alguns noms. «Vam restaurar el monument i cada any, després de contactar amb els familiars, hi afegim unes quantes plaques més», explica la secretària de l'associació, Esther Llorenç.

Trasllat al Valle de los Caídos

Durant la dictadura també es va intentar recuperar les restes que s'havien inhumat irregularment durant la guerra. El 1958, quan s'acostava la inauguració del Valle de los Caídos, el règim va crear per a aquest fi una comissió a Madrid per tal que coordinés amb els governs civils la recollida d'informació, la valoració de les restes susceptibles de ser transportades i, finalment, la seva exhumació i trasllat. A l'Arxiu Històric de Girona es conserva un lli-gall, el 2884, inèdit en la historiografia, que conté bona part de la documentació que va produir el Govern Civil de Girona sobre el cas. Evidentment s'ha de posar en dubte la neutralitat de la documentació oficial de l'època, però tot i així la informació reunida és d'una

L'Ajuntament de Girona va ser un dels primers de tot Catalunya a dignificar una fossa comuna dins de cementiri, el 1981

gran ajuda a l'hora d'investigar, ja que havien passat «només» vint anys de la fi de la guerra i la recerca que es va fer des del Govern Civil va ser realment extensa. A partir de l'estiu del 1958, aquesta institució va enviar circulars a tots els ajuntaments, les casernes de la Guàrdia Civil i les rectories de la demarcació demanant qualsevol informació sobre l'existència d'inhumacions col·lectives o irregulars. Dos-cents dotze ajuntaments van contestar a la petició del Govern Civil: gairebé dues tercers parts ho van fer negativament, afirmant que no tenien coneixement de cap enterrament irregular, mentre que 75 van donar algun tipus d'informació; d'aquests, només 31 acabaren realitzant exhumacions.

Tot i que oficialment aquesta iniciativa tenia un ànim de reconciliació i anava dirigida als morts d'ambdós bàndols –així ho certifiquen tant els anuncis publicats a la premsa com la correspondència interna de l'Administració franquista–, a la pràctica es van obtenir poques dades de soldats republicans. Pel motiu que fos, els pocs ajuntaments que van informar d'inhumacions del bàndol republicà no van identificar-ne les restes. A més, la terminologia franquista, els eufemismes i l'apologia del feixisme és ben present en aquests documents: per una banda es parla de «caídos por Dios y por

>> *A l'esquerra, la «tomba del soldat desconegut», als afores de Cassà de la Selva. A sobre, cementiri de Girona, on l'Ajuntament va dignificar el 1981 la fossa que contenia restes de 520 persones afusellades.*

la Patria» i per l'altra de «la horda roja»; els morts del bàndol *nacional* són «héroes», «mártires» o «inmolados» que normalment tenen noms i cognoms, i en canvi els republicans són «soldados desconocidos muertos en guerra». Les condicions per fer el trasllat eren que les restes fossin d'espanyols i catòlics, i, a més, era imprescindible l'autorització d'un familiar. Contradictòriament, la majoria de restes que es van emportar des de Girona cap al Valle de los Caídos van ser de soldats republicans, ja que, en no estar identificats, les famílies no van tenir opció d'intercedir.

Un cop reunida tota la informació i rebudes les instruccions de Madrid sobre com s'havia de fer el trasllat, el Govern Civil va demanar l'autorització eclesiàstica als bisbats corresponents i, a mitjan març del 1959, 31 ajuntaments van procedir a fer les exhumacions, i seguidament van enviar les restes en caixes individuals o col·lectives cap a Girona. De tots aquests, però, n'hi va haver quatre que a l'hora de fer l'exhumació no van trobar cap resta: Sant Joan de les Abadesses, Port de la Selva, Isòvol i Anglès. El 23 de març del 1959 van sortir diversos camions des del cementiri de Girona en direcció a Cuelgamuros amb les restes d'unes 158 persones repartides en dotze caixes individuals i setze de col·lectives. Només sis estaven identificades amb noms i cognoms.

Val a dir que el nombre de caixes no concorda amb el registre d'entrada existent al Valle de los Caídos, publicat al llibre esmentat de Queralt Solé. Segons aquest registre, la càrrega que va arribar procedent de Girona era de dotze caixes individuals i disset de col·lectives, una més de les que hi ha registrades que van sortir de Girona. És possible que es tracti d'unes restes exhumades a la Bisbal que apareixien a les llistes prèvies i també a la llista de permisos eclesiàstics, però no a l'inventari final de la càrrega que es van emportar els camions, potser per un descuit. També és possible que s'enviessin més restes cap al Valle de los Caídos des de Girona en els anys següents, però no n'hi ha constància en la documentació trobada i, d'haver-n'hi hagut, haurien estat casos puntuals.

El 1959 van sortir del cementiri de Girona diversos camions amb 158 cossos repartits en caixes individuals

Primer intent

No s'ha d'oblidar el primer precedent en l'exhumació de fosses clandestines relacionades amb la Guerra Civil, que va ser el 1937, per part de la Generalitat republicana; concretament, van tenir-hi un paper destacat el conseller de Justícia d'aleshores, Pere Bosch i Gimpera, i el jutge Josep Maria Bertran de Quintana. Per jutjar els assassinats comesos contra persones considerades pròximes als rebels i al mateix temps desmarcar el Govern republicà dels nombrosos afusellaments indiscriminats que hi va haver sobretot entre l'estiu i l'hivern del 1936, es van iniciar investigacions, detencions i també exhumacions. El 1937 es van desenterrar cadàvers a Figueres (sis cossos), Boadella d'Empordà (un), Calonge (catorze), Olot (nou), Orriols (xifra desconeguda), Balenyà (un) i Santa Coloma de Farners (vuit).

Aquest, el de la Generalitat de Companys, és el camí que segueix la Llei de fosses, que arriba un any després de la Llei del memorial democràtic. El trasllat de restes cap al Valle de los Caídos forma part del parèntesi que van suposar els quaranta anys de dictadura i que la Transició no va saber tancar del tot; cal esperar que, amb lleis com aquestes, es tanqui definitivament i es guardi, per sempre, en la memòria col·lectiva.

Joan Pla és periodista.